

مواضع اخلاقی در بانکداری اسلامی و تأثیر آن بر عملکرد بانکی

Moral Positions on Islamic Banking and its Impact on Bank Performance

Mohammad Reza Yosefi Sheykh Robot*
Shima Khebreh**

محمد رضا یوسفی شیخ رباط*
شیما خبره**

Received: 26/Dec/2012 Accepted: 13/Jul/2013

دریافت: ۱۳۹۱/۱۰/۶ پذیرش: ۱۳۹۲/۴/۲۲

Abstract:

The moral queries are highly important in the finance industry, particularly in the banking system. An ethic-based banking system takes more realistic approach to real wealth and money in order to support the value of people interacting with the banking system. Hence, the ethical banking considers moral and social values and standards in its performance along with economic criteria. So, regarding the dominance of the ethical values on human relationships, this study tries to investigate ethical components in the Islamic banking system. According to this study, since Islamic banking is based on the Islamic laws, it is committed to moral values regarding both goals and performance.

Keywords: Ethical Banking, Ethical Values, Islamic Banking, Bank Performance.

JEL Categories: G21, G29, A13.

چکیده:

جستارهای اخلاقی در صنعت مالی و به خصوص در نظام بانکی از اهمیت بالایی برخوردار است. یک نظام بانکی مبتنی بر اخلاق، رویکرد واقع‌بینانه‌تری را نسبت به ثروت واقعی و پول اتخاذ می‌کند، تا به دنبال آن از ارزش افرادی که در تعامل با این نظام بانکی هستند، حمایت نماید. از این رو، بانکداری اخلاقی؛ یعنی، بانکداری که در عملکرد خود ارزش‌ها و معیارهای اخلاقی و اجتماعی را نیز در کنار معیارهای اقتصادی در نظر می‌گیرد. بنابراین، با توجه به حاکمیت ارزش‌های اخلاقی بر روابط انسانی، مطالعه حاضر تلاش می‌کند تا مؤلفه‌های اخلاقی در نظام بانکی اسلامی را مورد بررسی قرار دهد. بر اساس این مطالعه، بانکداری اسلامی به دلیل مبتنی بودن بر شریعت اسلام، هم از جهت اهداف و هم از جهت عملکرد، پایبند به ارزش‌های اخلاقی است.

واژگان کلیدی: بانکداری اخلاقی، ارزش‌های اخلاقی، بانکداری اسلامی، عملکرد بانکی.

طبقه‌بندی JEL: A13, G29, G21.

*Assistant Professor, Mofid University, Qom, Iran.

E-Mail: yousefi@mofidu.ac.ir

**MA in Economics, Mofid University, Qom, Iran. (Corresponding Author).

E-Mail: sh_khebreh@yahoo.com

* استادیار دانشگاه مفید، قم، ایران.

** کارشناس ارشد اقتصاد، دانشگاه مفید، قم، ایران (نویسنده مسئول).

۱. مقدمه

از دهه‌های پایانی قرن بیستم، اعتماد اقتصاددانان به رویکرد مهندسی و مکانیکی اقتصاد در حل مشکلات اقتصادی کشورها کاهش یافت و علل ناکامی در حل مشکلات اقتصادی، آنان را به واقعیت فقر اخلاقی در اقتصاد مدرن آگاه ساخت؛ به گونه‌ای که با انتشار کتاب *اخلاق و اقتصاد*، توسط آمارتیاسن، جریان حمایت از پیوند اقتصاد و اخلاق سرعت گرفت (جعفری صمیمی و چهرقانی، ۱۳۹۱: ۲). در این کتاب رابطه میان اخلاق و اقتصاد، به طور جدی مورد توجه قرار گرفته است.

امروزه نیز، بحث اخلاقیات در کار، توجه زیادی را به خود جلب نموده است. اصول اخلاقی کسب و کار به تبیین آن دسته از اصول اخلاقی می‌پردازد که به موجب آن‌ها می‌توان سازمان‌ها را در قبال تأثیرشان بر مردم و محیط ارزیابی نمود (سونیول، ۲۰۰۶: ۶۲). بنابراین، درک مفهوم اخلاقیات مستلزم توجه به ارزش‌های بنیادین افراد، شناخت همه‌جانبه علل بروز رفتارهای اخلاقی و غیراخلاقی و همچنین اتخاذ تدابیری جهت استقرار و حفظ نظام اخلاقی در سازمان‌هاست (ابزری و یزدان‌شناس، ۱۳۸۶: ۷). از سوی دیگر، التزام به اخلاق در کسب و کار، نوعی اعتماد به وجود می‌آورد که خود نوعی سرمایه اجتماعی محسوب می‌شود و موفقیت بلندمدت بنگاه‌های مربوطه را تضمین می‌کند (دادگر، ۱۳۸۵: ۸۸).

با نگاه به تاریخ فعالیت‌های اقتصادی بشر، می‌توان بر این نکته نیز تأکید کرد که ضعف اخلاق در کسب و کار، موجب بروز مشکلات بسیاری در جوامع بشری شده است. بروز مشکلات زیست‌محیطی در دنیای معاصر، بروز فجایع انسانی، شکل‌گیری تجارت‌های ضد اخلاقی (تجارت مواد مخدر، قاچاق انسان)، همه ناشی از نبود نظام اخلاقی در کسب و کار است (توکلی، ۱۳۸۹: ۲۳).

لازم به ذکر است، جستارهای اخلاقی در صنعت خدمات مالی بر هر فردی اثرگذار است. اگرچه ممکن است فرد در این صنعت فعالیت نداشته باشد، لیکن مشتری خدمات ارائه شده در این صنعت به‌شمار می‌رود. بنابراین، انکار وجود رفتارهای غیراخلاقی در صنعت مالی، به‌خصوص بانکداری از نظر ماهیت این صنعت بیهوده است (تقی نتاج و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۷۸). بر این اساس، یک نظام بانکی مبتنی بر اخلاق، رویکرد واقع‌بینانه‌تری را نسبت به ثروت واقعی و پول اتخاذ می‌کند. همچنین، یکی از دغدغه‌های اصلی مدیران کارآمد در سطوح مختلف، چگونگی ایجاد بسترهای مناسب برای عوامل انسانی شاغل در تمام حرفه‌ها است، تا آن‌ها با حس مسؤولیت و تعهد کامل به مسائل در جامعه و حرفه خود به کار بپردازند و اصول اخلاقی حاکم بر شغل و حرفه خود را رعایت کنند (حاتمی و امینی جلودارلو، ۱۳۹۲).

اولین گام در دستیابی به این اهداف، درک صحیح از مفهوم اخلاق، ویژگی‌ها و اصول اخلاقی حاکم بر بانکداری اسلامی و سپس بیان جایگاه اخلاقی در بانکداری اسلامی است. از این رو، مطالعه حاضر، به بررسی ابعاد اخلاقی در صنعت بانکداری اسلامی و عملکرد آن در این نظام می‌پردازد. در ادامه و بعد از ارائه مقدمه؛ در بخش اول به بررسی اخلاق در صنعت بانکداری پرداخته شده و در بخش دوم، مروری بر مطالعات پیشین خواهد شد. در بخش سوم، بانکداری اخلاقی، ویژگی‌ها و اصول حاکم بر آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش چهارم، به تبیین اهمیت اخلاق در اسلام و در بخش پنجم به بررسی بانکداری اسلامی و ابعاد اخلاقی آن پرداخته خواهد شد، نتیجه‌گیری نیز در انتهای مقاله ارائه شده است.

۲. جایگاه اخلاق در صنعت بانکداری

بانک‌ها در کنار وظایف اصلی خود مانند: تخصیص منابع به فعالیت‌های اقتصادی، اجرای سیاست‌های پولی، ارزی و طراحی و اجرای نظام پرداخت‌ها در اقتصاد که در جهت حفظ ثبات اقتصادی و اجتماعی است؛ در مواردی همچون تحقق توزیع عادلانه درآمد، کاهش فقر و شکاف طبقاتی، قانون‌گذاری و فعالیت‌های بنگاه‌های اقتصادی در بخش مالی و واقعی اقتصاد نیز نقش حائز اهمیتی دارند. در واقع قدرت و توان نظام بانکی

۱. منظور از رابطه اخلاق و اقتصاد، به‌کارگیری و رعایت صفات و نکات اخلاقی در امور اقتصادی است (تقی، ۱۳۹۰: ۳۸). برخی از این صفات از اصول قابل تغییر و انعطاف‌پذیری هستند که طی زمان و با توجه به نیازهای جدید جامعه و انسان پدید می‌آیند (رحیمی بروجردی، ۱۳۹۱).

بر یک نظام مالی اخلاقی و چند اصل اخلاق اسلامی، به بررسی علل فراموش شدن اخلاق در همکنش های صنعت مالی، به ویژه بانکها می پردازند. بررسی های آنان نشان می دهد بدنه اجرایی نظام بانکی کشور موافقت چندانی در خصوص حاکمیت ساختار کامل اخلاقی در نظام بانکداری بدون ربا ندارد. در ارتباط با مطالعات خارجی می توان به مطالعه ویلسون^۱ (۱۳۸۱)، اشاره کرد. وی در بررسی های خود نشان داد؛ بانک های اسلامی که اغلب خود را ارائه دهنده خدمات مالی اخلاقی می شمردند؛ شایستگی لازم در چگونگی اداره عملیات بانکی را تبیین نمی کنند و می بایست در موارد بسیاری از بانک های اخلاقی رایج، اصول و قواعد را بیاموزند. باریو و ونتیلا^۲ (۲۰۰۷)، در مقاله ای تحت عنوان ظهور بانک های اخلاقی و مسئولیت اجتماعی در تأمین مالی محلی نشان دادند با توجه به افزایش رقابت در میان مؤسسات، استراتژی های جدید مبتنی بر مفاهیم انسانی و اخلاقی به جای مفاهیم اقتصادی اتخاذ می شود، بنابراین، اخلاق بانکداری و مسئولیت اجتماعی از جمله مفاهیم در سطح بانک های تعاونی هستند که جهت تأمین مالی روستایی عمدتاً مورد توجه قرار می گیرند.

بوزویچ^۳ (۲۰۰۷)، طی مطالعات خود با توجه به وجود مشکلات میان اخلاق و اقتصاد به این نتیجه رسیده است که اخلاق کسب و کار به عنوان یک مسئولیت اجتماعی فردی و همچنین اقدامات جمعی در تمام جنبه های فعالیت های کسب و کار به شمار می رود. بنابراین، به کارگیری مکانیسمی در زمینه ارزش های اخلاقی در هر مؤسسه ای لازم و ضروری می باشد. گویال و جوشی^۴ (۲۰۱۱)، با بررسی مسائل اجتماعی و اخلاقی در صنعت بانکداری، اذعان داشته اند؛ بانکداری اجتماعی به دنبال ارائه خدمات مالی و بانکی و ایجاد پتانسیل در افراد جهت توسعه و بهبود زندگی می باشد، بنابراین، به دلیل تمرکز این نوع بانکداری بر پایه اصل سه گانه، سود- زمین- مردم، و همچنین در نظر گرفتن پایداری و رفاه اقتصادی و اجتماعی به عنوان اهداف این نوع از نظام بانکداری، تنظیم فعالیت های بانکی

در اثرگذاری بر مباحثی همچون توزیع عادلانه درآمد و کاهش سطح فقر و محرومیت در جامعه، جایگاه ویژه ای برای این نظام ایجاد می نماید که می توان آن را در چارچوب بانکداری اخلاقی تعریف نمود (طالبی، ۱۳۹۱: ۱۶۶). به عبارت دیگر، بانک با اهمیت دادن به ارزش های اخلاقی، مانند صداقت، انصاف و مسئولیت پذیری می تواند مورد توجه قرار گیرد. به گونه ای که با نگاه به سابقه تاریخی، مشاهده می شود که همواره، آلوده شدن بانکها به خصلت های غلط و منفی اخلاقی، نه تنها ذینفعان اصلی بانک همچون مشتریان خدمات، سهامداران و سپرده گذاران را متضرر می سازد، بلکه به تدریج موجودیت و موقعیت بانک را نیز با خطر مواجه می سازد.

بانک های اخلاق مدار می توانند با رقابت منصفانه و اخلاقی که در آن، اخلاق نقش محوری در جلوگیری از انتخاب روش های غیرمعارف در رقابت بین بانکی ایفا می نماید؛ ضمن انجام رقابتی سالم، به گسترش و توسعه اصول اخلاقی در نظام بانکی بپردازند و از تبعات مثبت آن به نفع اقتصاد ملی نیز بهره مند گردند (طالبی و کیائی، ۱۳۹۰: ۱۵۰).

۳. مروری بر مطالعات پیشین

علی رغم اهمیت اخلاق در نظام بانکی، مرور مطالعات انجام شده به ویژه در داخل کشور، نشان می دهد که مطالعات محدودی درباره اخلاق مدار بودن بانکداری اسلامی صورت گرفته است. از جمله مطالعات داخلی می توان به مواد ذیل اشاره نمود: طالبی و کیائی (۱۳۹۰)، با توجه به شریعت اسلام و تأکید ویژه بر حاکمیت ارزش های اخلاقی بر روابط انسانی، نقاط مشترک و تمایزات میان بانکداری اخلاقی و اسلامی را مورد بررسی قرار داده اند. نتایج، بیانگر گسترده تر بودن مفهوم بانکداری اسلامی، نسبت به بانکداری اخلاقی و تمایزات میان نحوه عملکرد این دو نظام بانکداری است. قلیچ (۱۳۹۰)، نیز در مطالعات خود به بررسی اهداف و اصول بانکداری اخلاقی در جهان پرداخته و با معرفی بانکداری های اخلاقی در سراسر جهان به این نتیجه رسیده است که تعیین اصول، معیارها و قوانین بانکداری اخلاقی و نیز اجرایی کردن آن در عرصه عملیات بانکداری کشور الزامی به نظر می رسد. تقی نتاج و همکاران (۱۳۹۰)، با ارائه مجموعه اصول و هنجارهای حاکم

1. Vilson
2. Barbu and Vintila
3. Božović
4. Goyall and Joshi

فعالیت بانکی است که علاوه بر داشتن اهداف متعارف نظام بانکی، تلاش دارد تا با احترام به حقوق آحاد جامعه، حفظ ثبات نظام اجتماعی-اقتصادی، صیانت از محیط زیست و ارتقای سطح اعتماد و اطمینان عمومی به صنعت بانکداری بهبود کیفیت زندگی افراد جامعه کمک برساند. (کلرک، ۲۰۰۹) در واقع، بانکداری اخلاقی، مفهومی با گستره‌ای وسیع و مؤثر به حال اجتماع و مسائلی از این دست است.

این حرکت که درصدد خدمت‌رسانی و تجارت منصفانه می‌باشد، در پی آن است که علاوه بر حصول اطمینان از بازدهی مناسب منابع، آن را در چارچوب اصول اخلاقی سرمایه‌گذاری کند. در واقع موفقیت بانک‌ها، در کوتاه‌مدت و بلندمدت، بستگی به اعتماد و اطمینان در میان همه بخش‌ها دارد که در این میان، رفتار و ارزش‌های اخلاقی، نقش بسیار مهمی ایفا می‌کنند (طالبی و کیایی، ۱۳۹۰). به عبارت دیگر، وجود مؤلفه‌های اخلاقی در صنعت بانکداری اخلاقی سبب عملکرد متفاوت آن نسبت به بانکداری‌های سنتی گردیده است. مهم‌ترین مؤلفه‌های اخلاقی در صنعت بانکداری به شرح زیر می‌باشد:

الف- صداقت: بانک‌ها باید صادقانه با مشتریان، کارکنان، سهامداران، رقبا و دیگر سازمان‌های مرتبط با بانک برخورد کنند.

ب- بی‌طرفی: بانک‌ها نباید بین مشتریان، میان مشتریان و کارکنان، و یا بین سهامداران تفاوت قائل شوند.

ج- اعتماد: بانک‌ها باید تمامی فعالیت‌های خود را به موقع، دقیق و درست و با اطلاع‌رسانی به موقع به مشتریان خود، انجام دهند.

د- سازگاری با مقررات بانکی: بانک‌ها موظف‌اند همه فعالیت‌های خود را با توجه به قوانین و مقررات بانکداری انجام دهند.

ه- شفافیت: بانک‌ها باید اطلاعات شفاف و قابل فهم درباره محصولات و خدمات به مشتریان خود ارائه کنند و همچنین خطرات و منافع مرتبط را به آنان اطلاع دهند.

متعارف بر پایه این سیستم به توسعه و ایجاد رفاه در میان مردم کمک شایانی خواهد کرد. بلاس^۱ (۲۰۱۲)، در مطالعه خود به بررسی زمینه‌های اجتماعی و اخلاقی در فعالیت‌های بانکی و تعریف ویژگی‌های اساسی اجتماعی و اخلاقی در بانک‌های تجاری پرداخته است. بررسی‌های وی نشان می‌دهد با وجود بحران‌های مالی پیش‌آمده و افزایش تمایل مشتریان به اصول ارزش‌های اخلاقی در سیستم‌های مالی، وفاداری و اخلاق در میان کارکنان بخش بانکی کشور اسلواکی^۲، در سطح بسیار پایینی قرار دارد.

با دور شدن مسیر اصلی اقتصاد و نظریه‌های آن از مبانی اخلاقی، برخی جریان‌های اقلیت بر آن برآمدند تا دوباره پیوندی میان این دو ایجاد کنند. از این رو تحقیق حاضر از معدود مطالعاتی است که در حوزه اخلاق محور بودن بانکداری اسلامی صورت گرفته است.

۴. بانکداری اخلاقی^۳

۴-۱. مفهوم و مؤلفه‌ها

در دهه‌های اخیر، بانکداری با ثبات و اخلاق محور، در حال رشد بوده و به یک شاخص مهم در صنعت مالی مبدل شده است. این بانک‌ها فراتر از اقدامات بانکی متعارف، فعالیت‌هایشان را بر تأمین مالی پروژه‌های محیط زیست و ترویج کارآفرینی اجتماعی و کسب و کار در جامعه متمرکز نموده‌اند و توانمندی خوبی در برابر بحران‌های مالی و استفاده از روش‌های جایگزین و متناسب در حوزه‌های اصلی صنعت بانکداری دارند (بابایی، ۱۳۹۱).

بانک تعاونی انگلیس، به عنوان اولین بانک اخلاقی، فعالیت خود را در سال ۱۹۴۷ در انگلستان آغاز نمود. این بانک درصدد بوده تا از طریق تعیین و تعریف اصول زیر بنایی خویش و همچنین باهدف جذب سرمایه‌های مردم، از نظریات و دغدغه‌های مشتریان خویش آگاه گردد و کارکنان خود را به ایفای نقشی فعال در زندگی جوامع محلی خویش تشویق کند (ویلسون، ۱۳۸۱، ص. ۱۳۴). از این رو، بانکداری اخلاقی، نوعی

4. Clerck

۵. برای مطالعه بیشتر به (سفاکلی، ۲۰۰۵: ۲۵) مراجعه شود.

1. Belás
2. Slovakia
3. Ethical Banking

۲-۴. اصول حاکم بر بانکداری اخلاقی

بانکداری اخلاقی، به منزله یک روش جایگزین برای تأمین مالی افراد و شرکت های نیازمند، از جمله افراد و شرکت های بدون سابقه اعتباری و بدون داشتن حداقل تضمینات لازم جهت اخذ وام های مورد نیاز، به حساب می آید. تخصیص اعتبار در بانکداری اخلاقی، به فعالیت های پایدار و با ثبات از جمله فعالیت های سودآور اجتماعی که به سود کل جامعه و سازگار با محیط زیست هستند، حتی اگر بازده مالی اندکی به همراه داشته باشند، صورت می پذیرد. تخصیص اعتبارات در بانکداری اخلاقی، دارای شفافیت می باشد. رویکرد اصلی در بانکداری اخلاقی، مبتنی بر همکاری متقابل و مشترک می باشد. لازم به ذکر است که در بانکداری اخلاقی شیوه های وام دهی به جای شیوه های رایج اخذ وثایق، عمدتاً مبتنی بر اعتماد است (بابایی، ۱۳۹۲: ۱۵۷).

بدیهی است ویژگی های ذکر شده در همه بانک های اخلاق مدار، به یک میزان مورد توجه قرار نمی گیرند و هر یک از این بانک ها بر اساس رسالت کلانی که برای خود در نظر گرفته اند، خود را تا حد مشخصی متعهد به تحقق این اهداف می نمایند. بنابراین، توجه و اهمیت به رفتار و ارزش های اخلاقی بسیار مهم تلقی می شود. لذا بانک ها در عین حال که به فکر حداکثرسازی سود خود هستند، نباید از رفتار اخلاقی غفلت نمایند.

۳-۴. بانکداری اجتماعی^۱

بانکداری اجتماعی، به عنوان پدیده ای جدید در کنار بانکداری اخلاقی، جایگاه ویژه ای یافته است. به گونه ای که بندیکتر^۲ (۲۰۱۱)، از بانکداری اجتماعی تحت عنوان بانکداری با وجدان^۳ یاد می کند. وی معتقد است این بانک ها بر سرمایه گذاری ها در جامعه، فراهم آوردن فرصت برای محرومان و حمایت از برنامه های اجتماعی، اخلاقی و زیست محیطی تمرکز نموده اند. در واقع بانکداری اجتماعی در معاملاتی که صرفاً سودآور باشد، سرمایه گذاری نخواهد کرد. بندیکتر، تفاوت اصلی میان بانکداری سنتی و بانکداری اجتماعی را به این صورت بیان نموده که در اغلب بانکداری های سنتی تمرکز

صرفاً بر حداکثر سود می باشد، این در حالی است که بانکداری اجتماعی بر اصل سه گانه، سود-مردم-زمین^۴، پایه گذاری شده است. بانک های اجتماعی به ترویج رفاه و محیط زیست نیز به اندازه سود اهمیت می دهند و مطابق با اصول یاد شده، تصمیم می گیرند که به چه شخصی و برای چه هدفی وام دهند. این بدین معناست که بانکداری اجتماعی، به هنگام تصمیمات مالی، پایداری اقتصادی و اجتماعی را نیز در نظر می گیرد. در حال حاضر بانکداری اجتماعی به قدرت فرهنگی تبدیل شده است و مفاهیم انسان گرا در فعالیت های مالی را نیز در برمی گیرد.

۵. اخلاق در اسلام

تعالیم اخلاقی دین مبین اسلام در زمینه اقتصاد، از آموزه های اقتصادی صرف اسلام، جدا نیستند. دین به طور کلی و اسلام به طور خاص، از جمع سه عنصر عقیده، اخلاق و احکام تشکیل می شود، که بُعد اخلاقی فراگیرترین و کارسازترین بخش آن می باشد (معصومی نیا، ۱۳۸۶: ۱۲۱)، زیرا بخش عقیدتی، خود با فلسفه اخلاق ارتباط دارد و برای تربیت انسان های اخلاقی، ارزش والایی قائل است. شاید به همین علت باشد که پیامبر اسلام (ص) تصریح می فرماید: که من اصولاً برای پایداری مکارم اخلاقی مبعوث شده ام. (دادگر، ۱۳۸۵: ۱۰۳). به عبارت دیگر، پیامبر اسلام (ص)، رسالت خود را به سرمنزل رساندن اخلاق تعریف می نماید و احکام فقهی نیز ابزار اخلاق محسوب می شوند. اخلاق برخلاف پارادایم ارتدکس نئوکلاسیک، ابزار حداکثر سود فردی نمی باشد؛ بلکه قوام نظام اقتصادی به آن مربوط است. از این رو، عدالت (و انصاف)، شفافیت و صداقت، اعتماد و احترام متقابل، خلوص نیت، فرض حسابرسی خداوند، تشویق به کار و رقابت در فعالیت ها گسترش یافته است و حفظ تعادل در تولید و مصرف، ممنوعیت فعالیت های مبنی بر ربا و رشوه و سفته بازی محض و اتلاف منابع، از نهاده های اخلاقی و عقیدتی در کسب و کار اسلامی به شمار می رود. در واقع، اسلام خواسته تا آحاد جامعه اسلامی با عمل به این تعالیم از درون ساخته شوند و هنگامی که به فعالیت های اقتصادی می پردازند، افزون بر این که اقتصاد را به

1. Social Banking
2. Benedikter
3. Conscientious Banking

۴. منظور از زمین، صیانت از محیط زیست می باشد.

۵) جهت‌گیری‌های حال و آینده در برآورده شدن نیازهای

جوامع مسلمین

۶) اظهار قدردانی از سپرده‌گذاران در بانکداری اسلامی

امروزه بانک‌های اسلامی در سراسر دنیا مورد اقبال عمومی قرار گرفته‌اند. استقبال از بانک‌ها و مؤسسات اسلامی در جریان بحران مالی اخیر به دلیل قدرت این نظام در تعدیل درآمدها و توزیع عادلانه ثروت بین سپرده‌گذاران و عوامل تولید، افزایش کارایی، کاهش هزینه‌های تولید، افزایش سرمایه‌گذاری و تولید، افزایش سطح اشتغال، کاهش سطح عمومی قیمت‌ها و... بیشتر شده است. این امر نه تنها به دلیل جذابیت نوع خاص روابط مالی بانک‌های اسلامی با مشتریان خود است، بلکه به آسیب‌پذیری کمتر آن‌ها در مقابله با بحران مالی اخیر نیز نسبت داده می‌شود، که به نوبه خود ناشی از اهداف و ساختار خاص این نهادهای مالی است (اسکویی، ۱۳۹۰). از این رو گسترش و رونق بانکداری اسلامی در میان کشورهای اسلامی از یک سو و تقاضای کشورهای غربی مبنی بر تطابق قوانین بانکداری خود با قوانین اسلام از سوی دیگر، رشد چشمگیر این نوع نظام سوددهی اسلامی را رقم زده است. لازم به ذکر است بانکداری اسلامی به ایده‌آسی و محوری بانکداری تجاری و سرمایه‌گذاری که نقش واسطه‌گری مالی را ایفا می‌کنند، وفادار است، ولی آن را با اصول اخلاقی تطبیق می‌دهد و گرفتن بهره از تسهیلات اعطایی را حذف می‌نماید (صدیقی، ۱۳۸۳: ۵۰). لیکن نکته‌ی حائز اهمیت، تبیین جایگاه اخلاق در نظام بانکداری اسلامی است. در ادامه به بررسی آن پرداخته می‌شود.

۲-۶. اخلاق در بانکداری اسلامی

برخی از اقتصاددانان بانکداری اسلامی را نظام بانکی ارائه‌دهنده خدمات مالی و بانکی اخلاقی توصیف می‌کنند؛ زیرا اهتمام اصلی بانک‌های اسلامی این است که روش‌های مالی آن‌ها بر اساس قوانین شریعت باشد و با توجه به تأکید شریعت بر ارزش‌های اخلاقی، می‌توان مطمئن بود هر خدمتی که در بانکداری اسلامی ارائه می‌شود باید مبتنی بر اخلاق باشد (ویلسون، ۱۳۸۱: ۱۳۲). در واقع، مهم‌ترین عاملی که موجب موفقیت و تمایز بانکداری اسلامی از سایر الگوهای بانکی شده، انطباق آن با شریعت اسلام و رعایت اخلاقیات به‌طور

درجه بالای رشد و شکوفایی می‌رسانند، قدم‌های بزرگی نیز در مسیر شایستگی بردارند (طالبی و کیانی، ۱۳۹۰: ۱۴۹).

همان‌طور که نشان داده شد، زیربنای ستون اقتصاد اسلامی بر پایه اخلاق و ارزش‌هاست؛ از این روی، انواع روابط و قراردادهایی که شریعت آورده، برفرض وجود محیط مناسب اسلامی، در جامعه‌ای است که بیشتر افراد آن متقی هستند و مؤسسات تربیتی، آموزشی و تبلیغی در آن برپا است. همچنین دستگاه‌های بازدارنده و حافظ امنیت و مؤسسه‌های قضایی به فراهم‌سازی محیط مزبور کمک می‌رسانند.

۶. بانکداری اسلامی

۶-۱. ویژگی‌ها و مؤلفه‌ها

جنبش بانکداری اسلامی در اواسط قرن بیستم و با پیدایش مؤسسه‌هایی که بهره پرداخت و دریافت نمی‌کردند، پا به عرصه وجود گذاشت. در واقع بانکداری اسلامی یک ساختار و یا شالوده فعالیت بانکی بوده که مطابق با قوانین اسلامی و یا شریعت اسلامی فعالیت می‌نماید و همانند دیگر واسطه‌های مالی، با تخصیص پس‌اندازهای سرمایه‌گذاران در ارائه خدمات مالی قرض‌گیرندگان، به کسب سود می‌پردازد. ارتباط میان بانک و سپرده‌گذار، بر اساس سهام‌بودن سپرده‌گذار در منافع ناشی از فعالیت‌های تجاری و مالی شکل می‌گیرد. بانک‌های اسلامی به جای دریافت نرخ ثابت از وام‌گیرندگان، در سود و زیان معاملات تجاری با سرمایه‌گذاران شریک می‌شوند و سهم سودشان را با سرمایه‌گذارانی که در بانک سپرده‌گذاری کرده‌اند، تقسیم می‌کنند (بابکر احمد، ۲۰۱۱: ۱۲۱).

از جمله مهم‌ترین ویژگی‌های بانک‌های اسلامی می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود^۲:

- ۱) تعهد به عمل در چارچوب اصول و اهداف شریعت
- ۲) تعهد به سودآوری در چارچوب اصول و اهداف شریعت
- ۳) تعهد به انجام فعالیت‌های مالی مطابق با اصول شریعت
- ۴) تعهد به انجام روابط قراردادی با سپرده‌گذاران مختلف

از طریق عقود

1. Babakr Ahmed

۲. جهت مطالعه بیشتر به هنیفا و هدیب (۲۰۰۷) مراجعه شود.

مهم ترین اصول اخلاقی حاکم بر بانکداری اسلامی می توان به موارد زیر اشاره نمود:

الف- دسترسی عادلانه اقشار مختلف جامعه به خدمات و محصولات بانک در بانکداری اسلامی

ب- آسان سازی و روان سازی فرایند ارائه خدمات به مشتریان به منظور کسب رضایت آنها

ج- تنظیم وثایق مورد نیاز برای ارائه تسهیلات مناسب با توان مشتریان

د- نبود سرمایه گذاری در فعالیت های غیر اخلاقی و خیرخواهانه در جامعه

ه- تنظیم ضوابط ارتقای کارکنان بر مبنای شایسته سالاری

و- استقرار نظام جبران خدمات کارکنان بر مبنای عدالت

به این ترتیب همان طور که مشاهده می شود، استقرار نظام بانکداری اسلامی به شکل کامل و مبتنی بر ارزش های اخلاقی، با آنچه در اقتصاد متعارف با نام بانکداری اخلاقی مطرح شده است؛ هم پوشانی دارد. از طرفی دیگر؛ با توجه به اطمینان مشتریان از تسهیم ضرر و تقسیم سود، استاندارد بالای سرمایه گذاری، توجه به مسائل اجتماعی و همچنین ویژگی های اخلاق گرایانه و جامعه محور بانکداری و مالی اسلامی؛ حس وفاداری را در آنها به وجود می آورد و لذا سبب افزایش اعتماد سپرده گذاران به بانک های اسلامی می گردد (وون، ۲۰۱۰: ۲۹).

از دیگر سو، بانک های اسلامی در کنار وظایف اصلی خود بر اهداف توسعه ای و اجتماعی نیز تمرکز دارند. با توجه به قانون بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران؛ طبق ماده ۱ به شرح ذیل، جزو اهداف اجتماعی این نظام بانکداری قرار گرفته است: الف) استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی) به منظور گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصاد کشور، ب) ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش تعاون عمومی و قرض الحسنه از طریق جذب وجوه آزاد، اندوخته ها، پس انداز و سپرده ها و تجهیز آنها در جهت تأمین شرایط و امکانات کار و سرمایه گذاری به منظور اجرای بند ۲ و ۹ اصل چهل و سوم قانون اساسی. از این رو، از بانک های اسلامی انتظار می رود با توجه به تأکید دین مبین اسلام بر تحقق عدالت اجتماعی؛ نسبت به بانک های

کامل و همه جانبه است. چراکه بانک های اسلامی قادرند با تطبیق دادن محصولات و خدمات بانکی سنتی و کلاسیک با اصول شریعت اسلام، سرمایه گذاری های اخلاق گرایانه و سالمی را صورت دهند، به نحوی که هم به نفع بانک ها و مشتریان آنها باشد و هم به سود جامعه و اقتصاد. از این طریق هم بانکداری اسلامی به یک مدل ویژه و منحصر به فرد بانکی در دنیای امروز بدل می شود و هم گام اساسی در جهت شکل گیری و تقویت آرمان هایی چون "اقتصاد واقعی" و "بانکداری اخلاق گرایانه" برداشته خواهد شد.

روش ارزیابی و بیان میزان موفقیت الگوهای بانکداری اسلامی، در تطبیق آن با معیارها و شاخصه های بانکداری اسلامی مطلوب است. شاخص های بانکداری اسلامی مطلوب، در سه بخش فقهی، اخلاق و کارآمدی تعریف گردیده است. شاخص های فقهی شامل میزان سلامت معاملات بانکی از ربا و غرر، صوری نبودن و حرام نبودن معاملات بانکی است. شاخص اخلاقی به صداقت، شفافیت، مشتری مداری و ... اشاره دارد. شاخص های کارآمدی نیز مواردی مانند میزان استفاده از نیروهای متعهد و متخصص، استفاده از فناوری ها، سرمایه گذاری در فعالیت های پر بازده، جذب منابع بانکی، گستردگی شعب و مطلوبیت مکانی آنها، مشتری مداری، پایین بودن مطالبات معوق بانکی، میزان تأثیرگذاری در رشد و توسعه اقتصادی کشور، واقعی بودن معاملات بانکی و ساده بودن متن قراردادهای بانکی را شامل می شود (داوودی و بیدار، ۱۳۹۰: ۷۳).

همان گونه که وون (۲۰۱۰)، اذعان می دارد؛ مهم ترین عاملی که می تواند قراردادهای میان سپرده گذاران و بانک ها را بادوام کند، این است که بانک ها نسبت به تعهدات خود در قبال مشتریان پاسخگو باشند و کنترل مالی مناسبی را جهت محافظت از منابع مالی خود ایجاد کنند. همچنین خدمات بانکی را برای اقشار مختلف مردم عرضه داشته، در راستای هماهنگی صنوف مختلف جامعه کوشا باشند. بنابراین، اگر قرار باشد نظام بانکداری اسلامی به شکل کامل تحقق یابد، ارزش های اخلاقی باید در تمام بخش های آن حاکم باشد (قلیچ، ۱۳۹۰: ۶۶). از

از شروع فعالیت‌های مالی خود یک منشور اخلاقی را تهیه می‌کنند (رحمان، ۱۹۹۹).

بدین ترتیب، مشتریان دریافته‌اند بانکداری اسلامی با توجه به مبنای اخلاقی و اعتقادی و ساختار مالی بدون بهره‌اش، یک شیوه بسیار مطلوب برای سرمایه‌گذاری و نگهداری وجوهشان به حساب می‌آید و همین امر سبب مقبولیت بانکداری اسلامی نسبت به سایر نظام‌های بانکی متعارف در نظام اقتصادی شده‌است. در نتیجه موجب شده‌است که فعالیت‌های اعتباری و سرمایه‌گذاری‌های بانک‌های اسلامی در راستای تقویت بخش‌های واقعی و سالم اقتصاد شکل بگیرد و از گسترش اقتصاد زیرزمینی جلوگیری به عمل آید. بانکداری اسلامی با تمرکز بر سرمایه‌گذاری‌ها و فعالیت‌های مولد و حقیقی اقتصادی می‌تواند به بسط و گسترش فیزیکی بخش‌های تولیدی و خدماتی کمک نماید. بنابراین، بانکداری اسلامی بخشی از مفهوم وسیع اقتصاد اسلامی است که سیستم ارزشی و اخلاقی اسلامی را با ساختار اقتصادی ترکیب می‌نماید.

۷. بحث و نتیجه‌گیری

در مطالعات انجام‌شده، گاه بر اخلاق و بانکداری اسلامی پرداخته‌شده و گاه به تبیین ویژگی‌های بانکداری اخلاقی توجه شده‌است. در این مقاله ضمن توجه به موارد یادشده، بررسی مؤلفه‌های اخلاقی در بانکداری اسلامی، مورد تأکید بوده‌است. بانکداری اسلامی، علاوه بر رعایت موازین اخلاقی و اصول اجتماعی در بانکداری اخلاقی، به مواردی چند نیز توجه دارد. یکی از آن‌ها موازین و شاخص‌های شرعی می‌باشد که اصولاً این شاخص‌ها نمادی از بنیان اخلاقی دینی را به نمایش می‌گذارند. تسهیلات در بانکداری اسلامی، گرچه باید با یک فعالیت اقتصادی پیوند بخورد؛ اما موازین دینی معتقد هستند هر فعالیت اقتصادی، سرمایه‌گذاری و ایجاد فرصت شغلی نمی‌تواند مورد قبول باشد. از این رو در این نظام مالی، فعالیت‌های غیراخلاقی مانند قمارخانه و سایر مراکز غیراخلاقی مردود شناخته‌شده و تسهیلات به آن‌ها تعلق نمی‌گیرد. از سوی دیگر، ورای اصول اخلاقی، قواعد شرعی مانند حرمت ربا که دارای کارکرد منفی در اقتصاد می‌باشد نیز در این نوع نظام بانکداری، کنار گذاشته می‌شود. به عبارت دیگر در نظام بانکداری اسلامی

غیراسلامی، مسؤلیت بیشتری در قبال مسائل اجتماعی داشته‌باشند. همچنین ارائه قرض‌الحسنه به دلیل دارا بودن منافع اجتماعی، یک مشارکت اجتماعی مهم محسوب می‌شود که بانک‌های اسلامی می‌توانند انجام آن را خصوصاً در جوامع محلی‌ای که در آن فعالیت می‌کنند، بر عهده بگیرند. همچنین ترویج قرض‌الحسنه در نظام مالی اسلامی از یک سو موجب تحقق و اعتلای معنویت در سطح جامعه و از سوی دیگر، به منزله راهکاری اسلامی، به دسته‌ای از افرادی که به وجوه مالی نیاز دارند و یا حتی توانایی بازپرداخت بدهی خود را در آینده ندارند؛ پاسخ می‌دهد. از این رو این نهاد اسلامی، با ویژگی‌های خاص خود، می‌تواند از طرفی به تحقق توسعه متعادل اقتصادی، و از طرف دیگر به رفع فقر، بهبود توزیع درآمد و در نهایت تحقق عدالت اجتماعی و توزیع عادلانه ثروت توأم به رفاه اقتصادی کمک کند (محقق‌نیا، ۱۳۸۹: ۱۴۷).

از مهم‌ترین اصول اخلاقی حاکم بر بانکداری اسلامی می‌توان مواردی نظیر دسترسی عادلانه اقشار مختلف جامعه به خدمت و محصول بانک در بانکداری اسلامی، تأکید بر استقرار و توسعه قرض‌الحسنه برای پاسخگویی به نیاز مالی نیازمندان، تلاش برای محرومیت‌زدایی و توانمندسازی قشرهای ضعیف جامعه با استفاده از تأمین مالی خود، آسان‌سازی و روان‌سازی فرایند ارائه خدمات به مشتریان به منظور کسب رضایت آن‌ها، تنظیم وثایق مورد نیاز برای ارائه تسهیلات متناسب با توان مشتری، برشمرد (حاتمی و امینی جلودارلو، ۱۳۹۲).

همچنین نبود سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های غیراخلاقی و غیرمفید برای جامعه، زمینه‌سازی و ترویج فعالیت‌های اخلاقی و خیرخواهانه در جامعه، تنظیم ضوابط ارتقاء کارکنان بر مبنای شایسته‌سالاری، استقرار نظام جبران خدمات کارکنان بر مبنای عدالت، از این موارد است. زیرا برای موفقیت یک بانک اسلامی در بخش خدماتی با رقابتی تنگاتنگ، باید بین ارزش‌های آن و رفتار کارمندان سازگاری وجود داشته‌باشد. همچنین محیط محل کار و رفتار کارکنان نسبت به یکدیگر و مافوق خود در بانک برای ایجاد یک فضای اخلاقی در محیط کار، لازم و حیاتی خواهد بود. از این رو بسیاری از بانک‌ها قبل

نیل به نظام مالی ایده آل در حوزه بانکداری». تهران: بیست و سومین همایش های بانکداری.

توگلی، محمدجواد (۱۳۸۹). «درآمدی بر فلسفه اخلاق تجارت با رویکردی اسلامی». معرفت اقتصادی، سال اول، شماره اول، ۷-۳۱.

جعفری صمیمی، احمد و چهارقانی، احمد (۱۳۹۱). «اقتصاد اخلاقی و سیر اندیشه های اقتصادی». تهران: انتشارات نور علم.

دادگر، یداء... (۱۳۸۵). «اخلاق بازرگانی (و کسب و کار) از منظر اقتصاد و اقتصاد اسلامی». پژوهشنامه بازرگانی، بهار، دوره ۸۵، شماره ۳۸، ۸۷-۱۲۰.

داودی، پرویز و بیدار، محمد (۱۳۹۰). «بررسی الگوی تفکیک عقود در بانکداری اسلامی». معرفت اقتصادی، سال اول، شماره اول، ۴۷-۷۸.

رحیمی بروجردی، علیرضا (۱۳۹۱). «اقتصاد اخلاقی». تهران: نشر نور علم.

سونیول (۱۳۸۵). «گروه مترجمان میثاق مدیران». نشریه میثاق مدیران، شماره ۱۳، ۶۳-۶۰.

صدیقی، محمد نجات... (۱۳۸۳). «تأمین مالی اسلامی و مسائل فراروی آن: ویژگی ها و تعهدات نظام های اقتصادی اسلامی». بانک و اقتصاد، شماره ۴۶، ۵۳-۵۰.

طالبی، محمد و کیانی، حسن (۱۳۹۰). «بانکداری اخلاقی: بررسی نقاط مشترک و تمایز آن با بانکداری اسلامی». تهران: بیست و سومین همایش های بانکداری.

طالبی، محمد (۱۳۹۱). «نقش اخلاق در حرفه بانکداری». تازه های اقتصاد، تابستان، شماره ۱۳۶، ص ۱۱۶.

قلیچ، وهاب (۱۳۹۰). «بانکداری اخلاقی در جهان». ویژه نامه بانکداری اسلامی، شهریور ۱۳۹۰.

محقق نیا، محمدجواد (۱۳۸۹). «بررسی جایگاه قرض الحسنه در نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران». معرفت اقتصادی، سال اول، شماره ۱، ۱۶۲-۱۴۱.

معصومی نیا، غلام علی (۱۳۸۶). «اقتصاد اخلاقی». مبانی بینشی، آموزه ها و آثار. اقتصاد اسلامی، تابستان، شماره ۲۶، ۱۱۹-۱۴۶.

اصول اخلاقی فردی که از کنار هم قرار گرفتن آنها به سرمایه و اعتماد اجتماعی منجر می شود، لازم است و هم اصول و قواعدی که در سطح کلان اقتصاد تأثیرگذار می باشند.

بر پایه نکات یادشده، با بررسی بانکداری ایران به عنوان پیشرو در توسعه نظام بانکداری اسلامی، ملاحظه می شود که میان بانکداری اسلامی و بانکداری رایج در اکثر مؤسسات مالی و اعتباری، گسست هایی مشاهده می شود، لذا توصیه های ذیل در راستای کاهش این فاصله ها پیشنهاد می شوند.

۱. تدوین منشور اخلاقی جامع و مشترک برای همه بانک های دولتی و خصوصی کشور.

۲. تخصیص تمامی منابع قرض الحسنه در تسهیلات مربوط به آن.

۳. شفافیت از اصول مسلم بانکداری اخلاقی و فقه اسلامی است که در نظام بانکداری کشور کمتر وجود دارد. تلاش برای شفافیت عقود و قوانین نیز از پیشنهاد های این نوشتار می باشد.

۴. بازنگری در قوانین فعلی بانکداری، که بعضاً تطابق لازم را با فقه اسلامی ندارند.

۵. ارائه راه های جایگزین برای جریمه تأخیر، جهت نزدیک تر شدن به نظام بانکی اسلامی.

منابع

ابزری، مهدی و یزدان شناس، مهدی (۱۳۸۶). «مسئولیت اجتماعی و اخلاق کار در مدیریت کیفیت نوین». فرهنگ و مدیریت، بهار و تابستان، شماره ۱۵، ۴۲-۵۰.

بابایی، فیروزه (۱۳۹۱). «پیوند اخلاق با صنعت بانکداری». درآمدی بر بانکداری اخلاقی. تازه های اقتصاد، شماره ۱۳۶، ۱۱۹-۱۴۱.

بابکراحمد، عثمان (۱۳۹۰). «بانکداری اسلامی»، مترجم: علی تک روستا. مجموعه مقالات بانکداری اسلامی. دفتر مطالعات اقتصادی مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.

تقی نتاج، غلامحسین؛ نجف پورکردی، حمیدرضا و بحری ثالث، جمال (۱۳۹۰). «هنجارهای نظام مالی اخلاقی و شرایط

Barbu, T. & Vintil, G. (2007). "The Emergence of Ethic Banks and Social Responsibility in Financing Local Development". *Theoretical and Applied Economics, Asociatia Generala a Economistilor din Romania - AGER*, December, 12(517), 29-34.

Belás, J. (2012). "Social Responsibility and Ethics in the Banking Business: Myth or Reality? A Case Study from the Slovak Republic". *Economic Annals*, 195(57), 115-137.

Benedikter, R. (2011). "European Answers to the Economic Crisis: Social Banking and Social Finance". *Freeman Spogli Institute for International Studies*. E-File is available at: http://iisdb.stanford.edu/docs/526/social_banking.pdf

Božović, J. (2007). "Business Ethics in Banking *FACTA Universitatis Series*". *Economics and Organization*, 2(4), 173-182.

Clerck, F. (2009). "Ethical Banking". E-File is available at :<http://www.socialbanking.org/research/literature-articles>.

Goyal, K.A. & Joshi, V. (2011). "A Study of Social and Ethical Issues in Banking Industry". *International Journal of Economic Research*, 2(5), 49-57.

Haniffa, R. & Hudaib, M. (2007). "Exploring the Ethical Identity of Islamic Banks via Communication in Annual Reports". *Journal of Business Ethics*, 76(1), 97-116.

Rahman, M. H. (1999). "Ethics in Banking". *The Second Nurul Matin Memorial*, lecture of Bangladesh Institute of Bank Management (BIBM), July 11, Dhaka. Unpublished. E-File is available at: http://www.bdresearch.org.bd/home/attachments/article/508/BP_E_Banking.pdf

Safakli, O.V. (2005). "A Research on the Ethical Dimension of Banking Crises in the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC)". *EJBO Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, 10(2), 24-30.

نقوی، سیددلاور علی (۱۳۹۰). «تأثیر ارزش‌های اخلاقی بر اقتصاد و رفاه از منظر قرآن و حدیث». *فصلنامه سفیر*، سال پنجم، زمستان، شماره ۲۰، ۸۴-۲۷.

ویلسون، رودنی (۱۳۸۱). «شباهت بانکداری اسلامی و بانکداری اخلاقی». مترجم: محمد زمان رستمی. *اقتصاد اسلامی*، تابستان، شماره ۶، ۱۴۴-۱۳۱.

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، «قانون بانکداری بدون ربا (بهره)»، www.cbi.ir.